

УДК 37.015.3+159.922.7

Нечипорук Любов

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки,
освітнього менеджменту та соціальної роботи,
Рівненський державний гуманітарний університет
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0003-1997-9477
e-mail: nechiporuk-58@ukr.net

Петрук Людмила

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки,
освітнього менеджменту та соціальної роботи,
Рівненський державний гуманітарний університет
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0001-6228-9346
e-mail: liudmylapetruk@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У дослідженні проаналізовано теоретичні напрацювання та практичне вирішення проблеми профілактики булінгу в шкільному освітньому середовищі в соціально-педагогічній роботі закладу освіти. Визначено поняття «булінг» (цькування) та форми шкільного булінгу: фізичний, психологічний, економічний. З'ясовано та проаналізовано основні чинники появи такого соціального явища як булінг в підлітковому середовищі: особистісні, сімейні, чинники середовища, ситуаційні та соціальні чинники. Підкреслено, що жертвами насильства в школі є учні, які мають фізичні недоліки або вади, замкнуті або імпульсивні, відсутність досвіду життя в колективі, низький рівень інтелекту чи певні труднощі у навчанні, обдаровані діти, фізично слабкі діти, невпевнені в собі тощо. Охарактеризовано напрями, зміст та форми роботи щодо протидії булінгу в шкільному середовищі. Зазначено, що провідна роль у протидії насильству і булінгу належить соціально-психологічній службі школи, здійснюється на основі системного підходу та підтримці керівництва

школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій, а також із залученням та участі школярів. Розкрито особливості соціально-педагогічної профілактики насильства в учнівському середовищі на первинному, вторинному та третинному рівнях. Визначено напрямки в структурі протидії булінгу в закладі освіти, зокрема управлінський, просвітницький, корекційно-розвивальний та зміст профілактичних заходів в їх контексті. Проаналізовано методи і форми роботи соціального педагога з батьками щодо протидії булінгу в закладі освіти.

Ключові слова: булінг, жертва, шкільне освітнє середовище, соціально-педагогічна профілактика булінгу

Постановка проблеми. Сьогодні надзвичайно гостро постає проблема агресивних проявів у міжособистісних стосунках підлітків, набувають поширення прояви жорстокості, агресії та психологічного тиску і посягання на честь і гідність інших. Дитина стикається з проявами агресії в різних сферах життя а саме: вдома, у закладах освіти, на вулиці тощо. Якщо раніше проблему насильства над дітьми розглядали лише в площині «дорослий – дитина», то останнім часом домінуючим, найбільш поширеним видом насильства над дитиною є насильство з боку однолітків. Це підтверджують дані соціологічних опитувань та зростання зафіксованих випадків жорстокого поводження серед дітей. Воно виявляється і в тих фактах агресії та жорстокості щодо дітей, що стають відомими широкому колу громадськості завдяки засобам масової інформації. Все частіше в соціальних мережах поширюються відео з випадками відкритого фізичного насильства неповнолітніх один до одного за участю великої кількості спостерігачів. Це явище дістало назву «булінгу» (цькування). Незважаючи на законодавче закріплення недопустимості будь-якого насильства щодо дитини, ця проблема залишається актуальною для України, а в нинішніх непростих умовах війни з Росією лише поглиблюється.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Започаткували дослідження явища булінгу зарубіжні вчені, зокрема, наукові праці Д. Олвеуса (характеристика булінгу і його небезпечних проявів для підлітків), К. Дьюкса (дослідження проблеми шкільного цькування), П. Хайнеманна (визначення схеми та дій учасників булінгу), Дж. Салісбері (висвітлення шляхів роботи з агресорами та жертвами булінгу) [14; 15; 17].

Визнання та обговорення такої проблеми як булінг в Україні розпочалося відносно недавно. Зокрема, О.Беляєва, Л.Лушпай, К. Плутицька висвітлюють

підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства [9]. Загальні підходи до попередження насильства в закладах освіти розглянуто в дослідженнях В. Андрієнкової, І. Скорбун, Т. Слободян та ін. [1;13]. Проблема соціально-педагогічної профілактики булінгу в освітньому середовищі висвітлено в працях Ю. Клименко, Ю. Лимар, О. Сайко, І. Сидорук, В. Хомич та ін. [7;8;12].

Проблема булінгу набуває поширення в сучасній школі, і це явище стає все більше соціально небезпечним, однак його дослідження в Україні почалося не так давно. Саме недостатність розробки і впровадження ефективних форм і методів профілактики булінгу в шкільному освітньому середовищі обумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета статті - визначити сутність поняття та особливості явища булінгу в підлітковому середовищі та проаналізувати зміст, методи і засоби соціально-педагогічної профілактики його проявів в шкільному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насильство як явище у спілкуванні дітей у шкільному середовищі почало вивчатися на початку 70-х років ХХ ст. у Скандинавії, а термін «булінг» уперше з'явився в британській журналістиці, а згодом у психологічній та педагогічній літературі у 90-х рр. ХХ ст. Кембриджський словник англійської мови дає таке визначення дієслова «*tobully*» – ображати або залякувати когось, хто є меншим або менш впливовим ніж ви, досить часто примушування такої особи до небажаних дій. За Оксфордським словником «*tobully*» означає «прагнути завдати шкоду, залякати або примусити до небажаної дії уразливу особу або особу, яка сприймається як така» [16]. Українські словники визначають термін «булінг» як «цькування та залякування». Скандинавські вчені Д. Ольвеус, Е. Роланд та П. Хайнеманн започаткували дослідження явища булінгу в підлітковому середовищі. Цей термін використовувався ними для позначення агресивної поведінки однієї людини щодо іншої з метою заподіяти моральну або фізичну шкоду, принизити і в такий спосіб утвердити свою владу. Зокрема, Д. Ольвеус сформулював визначення булінгу саме в учнівському середовищі як ситуацію, яка виникає у шкільному колективі, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного чи кількох учнів [15;17].

Булінг (цькування), відповідно до Закону України «Про освіту», – це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, вчиняються стосовно

малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно щодо учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [5].

Загальноприйнятою, в дослідженнях вчених (Д. Олвеус, Д. Лейн, П. Хайнемен, А. Ведернікова, Ю. Градова, О. Іваній та інших) є така класифікація форм шкільного булінгу:

- фізичний булінг – умисні поштовхи, удари, стусани, побої нанесення інших тілесних ушкоджень, різного виду знущання, образливі жести або дії, пошкодження особистих речей та інші дії з майном (крадіжка, грабіж, ховання особистих речей жертви), фізичні приниження та ін. Сексуальний булінг підвидом фізичного та означає дії сексуального характеру. Його важко розпізнати, тому що жертва сексуального булінгу панічно боїться розповісти про це дорослим, замикається у собі, категорично відмовляється надавати будь-яку інформацію, може вчиняти спроби суїциду;

- психологічний булінг – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає дитині психологічного травмування шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість жертви. До цієї форми прояву булінгу можна віднести вербальний булінг – образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток, словесне приниження, бойкот та ігнорування, залякування, використання агресивних жестів та інтонацій голосу для примушування жертви до здійснення певних дій, систематичні кепкування з будь-якого приводу (від національності до зовнішнього вигляду дитини), задерикуватість, ігнорування або ізоляція (жертва навмисне ізолюється, виганяється або ігнорується частиною учнів або всім класом), психологічне приниження, погрожування тощо.

Для дітей, які зазнали проявів вербального булінгу, характерні такі ознаки: вони часто замикаються в собі, стають вередливими або мають проблеми з апетитом, знервовані або відсторонено замкнуті, прикидаються хворими, щоб уникнути відвідування школи, мають яскраво виражені прояви страху, нервові тики, нічні скрикування, відлюдькуватість, замкнутість.

До психологічного булінгу відносять кібербулінг – спосіб знущання з використанням електронних засобів комунікації, який містить приниження та цькування за допомогою мобільних телефонів, гаджетів, Інтернету (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу Інтернет,

цькування через соціальні мережі та ін.). Сучасні американські дослідники Робін Ковальські, С'юзанЛімбер і ПатріціяАгатстон виокремлюють вісім типів поведінки, які характерні для кібербулінгу:

- флеймінг (flaming) – обмін короткими гнівними й запальними репліками між двома чи більше учасниками, використовуючи комунікаційні технології. Найчастіше розгортається в «публічних» місцях Інтернету (на чатах, форумах, дискусійних групах);

- харасмент (harassment) – залучення повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву (наприклад, сотні смс-повідомлень на мобільний телефон, постійні дзвінки) з перевантаженням персональних каналів комунікації;

- обмовлення (denigration) – розповсюдження принизливої неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Це можуть бути і текстові повідомлення, і фото, і пісні, які змальовують жертву в негативному значенні. Жертвами можуть ставати не тільки окремі підлітки, а й підліткові групи;

- самозванство (impersonation) – переслідувач позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль доступу до її акаунту в соціальних мережах, блогах, пошті, системі миттєвих повідомлень тощо, а потім здійснює негативну комунікацію. Організація «хвилі зворотних зв'язків» відбувається, коли з адреси жертви без її відома відправляються провокаційні листи її друзям і близьким, а потім жертва неочікувано отримує гнівні відповіді;

- ошуканство (outing&trickery) – отримання персональної інформації в міжособовій комунікації й передання її (текстів, фото, відео) в публічну зону Інтернету або поштою тим, кому вона не призначалася;

- відчуження (ostracism) – онлайн-відчуження, видалення з груп (чати однокласників, групи в соціальних мережах), відсутність швидкої відповіді на миттєві повідомлення чи електронні листи. Видалення у віртуальному середовищі спричиняє значні емоційні проблеми, аж до повного емоційного руйнування дитини;

- кіберпереслідування – це дії з прихованого вистежування переслідуваних, анонімно, для організації злочинних дій на кшталт спроб згвалтування, фізичного насильства, побиття. Відстежуючи через Інтернет необережних користувачів, отримується інформація про час, місце й усі необхідні умови для здійснення майбутнього нападу;

- хепіслепінг (happyslapping) – відносно новий вид кібербулінгу, який вперше започаткували в англійському метро, де підлітки, прогулюючись пероном, раптом штовхали один одного, тоді як інший учасник знімав ці дії на мобільну камеру. У подальшому за будь-якими відеороликами, у яких записано реальні напади, закріпилась назва «хепіслепінг». Ці відеоролики розміщують в Інтернеті, де його можуть продивлятися тисячі людей, зазвичай, без жодної згоди жертви;

- кібергрумінг – ще один вид кібербулінгу, що потребує окремої уваги, новий вид сексуального насильства проти дітей в інтернет. Кібергрумінг – це налагодження особами довірливих стосунків з дитиною через соціальні мережі з метою отримання від неї інтимних фото чи відео з подальшим її шантажем для отримання більш відвертих матеріалів, грошей чи зустрічей в офлайн [4].

Широко поширений в підлітковому середовищі і такий вид булінгу як бойкот – вид психологічного насильства, під час якого відбувається ігнорування особи. Бойкотування негативно впливає на психологічний стан дитини, яка або відмовляється йти в школу, або без пояснення батькам починає прогулювати уроки. Навчання відходить на другий план, оскільки саме перебування в школі серед недружньо налаштованих однокласників стає для багатьох болісним і нестерпним випробуванням.

Економічний булінг – дії, спрямовані на пошкодження майна, дрібні крадіжки, пошкодження або знищення особистих речей, вимагання грошей, їжі тощо.

Наслідки шкільного насильства можуть проявлятися протягом усього життя школярів, негативно впливати на їх емоційний та когнітивний розвиток, фізичне і психічне здоров'я. Серед чинників, які призводять до насильства в закладах освіти, вчені виокремлюють особистісні, сімейні чинники, чинники середовища, ситуаційні та соціальні чинники.

До особистих чинників відносяться деякі індивідуальні психологічні особливості дитини – гіперактивність, імпульсивність, низький рівень контролю своєї поведінки і емоцій, нестійкість уваги, схильність до гніву та агресії. Агресія викликана не стільки невмінням стримувати гнів, скільки бажанням налякати, завдати болю та страждань іншим за відсутності загрози покарання.

Ризики прояву насильства у закладі освіти підвищується через соціально-психологічне неблагополуччя школярів у сім'ї, відсутність контролю за життям дитини з боку батьків, приклад насильницьких стосунків в сім'ї, відсутність

довірчих взаємин з батьками, емоційну холодність й низький ступінь згуртованості членів сім'ї, відсутність взаємної підтримки тощо.

Несприятливий соціально-психологічний клімат у закладі освіти, стрес, викликаний навчанням і стосунками з однолітками і вчителями, відсутність належного контролю вчителів, їхнє небажання протидіяти окремим проявам насильства і невміння надавати адекватну своєчасну допомогу його учасникам, а також байдужість до подій з боку інших учнів та їхніх батьків створюють сприятливе середовище для прояву випадків насильства та їх поступове перетворення в систематичне цькування в закладі освіти.

Серед соціальних чинників булінгу – гендерні стереотипи, соціально-економічна нерівність і вплив засобів масової інформації тощо. [13].

Керуючись Законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [6] та Законом України «Про освіту» [5] передбачено особливу відповідальність закладу освіти за безпечне освітнє середовище, вільне від насильства та булінгу, а саме: керівник закладу освіти має розглядати заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видавати рішення про проведення розслідування; забезпечувати виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування); повідомляти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу в закладі освіти.

У наукових розвідках (О. Безпалько, А. Капська, Ю. Клименко, І. Сайко тощо) шкільне освітнє середовище висвітлено як середовище життєдіяльності всередині освітнього закладу, цілісність впливів і умов формування особистості, а також система можливостей для всебічного розвитку дитини [2;7].

Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі (2020 р.) визначає безпечне і здорове освітнє середовище як сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей

тощо), пропаганди та/або агітації, зокрема з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин [10].

Заклад освіти відіграє важливу роль у створенні умов для здобуття учнями знань в безпечному освітньому середовищі, формуванні ставлень та навичок, які потрібні, щоб уникнути та запобігти проявам насильства, безконфліктного спілкування, ненасильницької поведінки. Вирішальна роль у профілактиці насильства й проявів булінгу належить соціально-психологічній службі школи. Проте впоратися з цією проблемою вони можуть тільки завдяки системному підходу та підтримці керівництва школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій, а також із залученням та участі школярів.

Соціально-педагогічна профілактика насильства в учнівському середовищі проводиться на первинному, вторинному й третинному рівнях та має свої особливості. До первинної соціально-педагогічної профілактики булінгу відноситься формування активного стилю життя, який забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб та інтересів особистості. Профілактична робота має інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від маніпуляції в конфліктних ситуаціях [3].

Ю. Лимар вирізняє особливості вторинної соціально-педагогічної профілактики насильства в шкільному середовищі. Така профілактика є груповою і проводиться з метою зміни ставлення особистості до себе та оточення, навчання навичкам поведінки в ситуаціях, які можуть призвести до насильства. Результатом передбачається зміна ставлення школяра до себе та оточуючих, навчання навичкам поведінки в ситуаціях, які можуть призвести до насильства. Вона може здійснюватися шляхом розробки і проведення тренінгів для дітей підліткового віку та учнівської молоді з проблем насильства; тренінгових програм «Рівний – рівному», відновних практик тощо. Профілактика булінгу, реалізована соціальним педагогом серед учнів, здійснюється з метою корекції наявних соціальних девіацій і формування вмінь більш безпечного способу життя, вибудовуванню відносин у класі на основі взаємодопомоги, об'єднання підлітків у процесі спільної особистої й колективно значимої діяльності, зняття протиріч між індивідуальним і груповим. Третинна соціально-педагогічна профілактика спрямована на інтегрування в соціальне середовище підлітків, які потерпіли від насильства або є кривдниками. Цей вид профілактики здійснюється на особистісному рівні й передбачає виявлення

причин та особливостей поведінки школяра, які призвели до виникнення проблеми та надання необхідної допомоги командою фахівців [8].

Науковці зазначають, що робота в закладі освіти щодо профілактики булінгу має бути комплексною [1;7;8;13]. У комплексному підході можна відзначити ключові напрямки: управлінський, просвітницький, корекційно-розвивальний.

Управлінський підхід організовує та реалізує керівник закладу освіти. Цей підхід містить

- здійснення аналізу ситуації у закладі освіти (фізичного та емоційно-психологічного середовища), зокрема, шляхом опитування учнів та працівників щодо відчуття себе в безпеці під час роботи та навчання;

- вироблення офіційної позиції закладу освіти щодо булінгу (цькування) та інформування про неї всіх учасників освітнього процесу;

- розроблення правил поведінки для всіх – учнів, батьків, вчителів та інформування про них;

- визначення обов'язків та відповідальності учасників освітнього процесу щодо створення та дотримання безпечної поведінки в закладі освіти;

- проведення інструктажів працівників, учнів та батьків.

Вчителі, представники адміністрації та інші працівники закладу освіти, батьки, учні мають пройти інструктаж і бути поінформованими про

- правила поведінки в закладі освіти;

- план заходів закладу освіти, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню);

- порядок реагування в закладі освіти на випадки булінгу (цькування);

- порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу (цькування) або підозру про їх вчинення;

- діяльність комісії закладу освіти з розгляду випадків булінгу (цькування);

- відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування).

Така робота проводиться на основі ознайомлення учасників навчально-виховного процесу з нормативно-правовою базою та регулюючими документами щодо превенції проблеми насилля в освітньому середовищі; проведення зустрічей, круглих столів, семінарів, тренінгів із залученням представників правоохоронних органів, служб соціального захисту, медичних установ та інших зацікавлених організацій; запровадження програми правових знань у формі гурткової, факультативної роботи; організація роботи гуртків, факультативів із психології; створення інформаційних куточків для учнів із переліком

організацій, до яких можна звернутися у ситуації насилля та правопорушень; організація та проведення в школі спортивних змагань командного типу, виходячи з того, що брак тактильного спілкування між дітьми призводить до агресивного стилю поведінки; зосередження уваги на психосексуальному вихованні дітей, зокрема, прийнятних способах вираження особистісних симпатій; ознайомлення учителів і дітей з інформацією про прояви насильства та його наслідки повинно мати систематичний характер.

Другий і рівноцінно важливий напрямок комплексного підходу – просвітницька робота. Теми для обговорення: принципи дотримання прав людини, толерантної поведінки, недискримінації, співробітництва та взаємоповаги тощо. Шляхом залучення до просвітницької діяльності громадських організацій, працівників органів ювенальної превенції, шкільних офіцерів поліції таку роботу соціальний педагог може зробити більш різноманітною і цікавою для дітей. В результаті просвітницької роботи всі учасники освітнього процесу мають знати про свої права, обов'язки, відповідальність за булінг (цькування), а також про те, як реагувати на випадки булінгу (цькування).

Визначають такі основні форми просвітницької роботи щодо попередження насильства:

- лекційна робота;
- організація конкурсів, фестивалів, акцій;
- організація клубів з правових знань;
- лекторії (кіно, відео) правових знань;
- організація на базі освітнього закладу консультативних пунктів, де всі учасники навчально-виховного процесу можуть отримати консультації практичного психолога, соціального педагога, юриста, де можна провести зустрічі з працівниками правоохоронних органів [10].

Корекційно-розвивальний напрям, зазначають Ю. Клименко, Н. Сайко, В. Шевчук, виявляється у запровадженні на базі школи програм заміщення агресії серед дітей, які до неї схильні, тренінгів із розвитку соціальних навичок, індивідуального виявлення та призупинення проявів агресії, заміни агресивної поведінки на асертивну, формування та розвитку загальнолюдських моральних цінностей, толерантності; коригування не лише наявних агресивних форм поведінки дітей, а й формування нових позитивних форм; формування у педагогів навичок ідентифікації насильства як у своїй поведінці, так і в поведінці дітей з метою формування єдиного погляду на існуючу проблему; подолання

егоцентризму і розвиток емпатійних якостей. У роботі з дітьми, які вже проявляють агресивну поведінку, соціально-педагогічну діяльність спрямовують на:

- корекцію взаємовідносин з оточенням;
- подолання егоцентризму (характерної риси агресорів);
- розвиток стійкого і виразного інтересу до будь-якого виду діяльності;
- виховання вольових рис характеру (уміння доводити справу до кінця, досягати поставленої мети, вміння стримувати себе, зокрема в конфліктній ситуації);
- тренування уваги, терпіння [7].

Одночасно робота соціального педагога щодо профілактики проявів булінгу проводиться з батьками і передбачає використання як просвітницьких форм і методів роботи, так і практичних занять, а саме:

- батьківські збори – робота з колективом батьків. Це форма організації спільної діяльності батьків, учителів, соціального педагога, яка передбачає їх спілкування щодо обговорення актуальних питань навчання та поведінки їх дітей, ухвалення рішень;

- консультації – форма роботи з батьками, яка передбачає надання фахівцями психологічної служби закладу освіти допомоги щодо вирішення проблем проявів булінгу їхніми дітьми або щодо їх дітей;

- педагогічний консиліум – форма спілкування учнів, учителів, фахівців психологічної служби освітнього закладу та батьків, метою якої є цілісне, різнобічне вивчення особистості учня (жертви бо ініціатора насилля), вироблення єдиної педагогічної позиції; визначення головних напрямів роботи з ним тощо;

- лекція – послідовний монологічний виклад узагальнених знань щодо булінгу. Види лекцій: лекція-інструктаж, лекція-показ, лекція-репортаж, науково-популярна;

- семінар – активна форма просвіти батьків. Передбачає попередню самостійну роботу батьків і вчителів з вивчення літератури щодо шкільного насилля, підготовка виступів, доповідей, тез, запитань [11].

У подоланні булінгу також важливо знайти нові підходи до взаємодії з учнями та їхніми батьками. У цьому соціальному педагогу допомагають профілактичні програми навчання учнів та дорослих, (зокрема і педагогічних працівників), новим формам поведінки, розвиток стресостійкості особистості, здатної самостійно, ефективно і відповідально будувати своє життя.

Профілактичні програми, призначені для проведення групових занять з учнями та дорослими, містять техніки з розвитку комунікативних навичок, профілактики асоціальної поведінки з основами правових знань, а також вправи, спрямовані на допомогу в досягненні позитивних життєвих цілей тощо. Досвід інших країн у подоланні булінгу в освітньому середовищі свідчить про ефективність реалізації таких антибулінгових програм. Нині у багатьох країнах діють антибулінгові програми, які широко використовуються і в Україні. Ці програми мають певні спільні ознаки, а саме:

- регулярне опитування учнів про розповсюдженість булінгу;
- обговорення проблеми булінгу в класах, на загальношкільних і батьківських зборах;
- створення самими учнями (за участі і допомоги дорослих) кодексу поведінки;
- посилення спостереження вчителів за дітьми під час перерв, у їдальні, на спортивному майданчику, на шкільному подвір'ї;
- навчання педагогічного колективу стратегіям профілактики булінгу і втручання під час його виникнення [9].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, соціально-педагогічна робота освітнього закладу щодо профілактики булінгу серед школярів спрямована на проведення заходів з профілактики жорстокої та протиправної поведінки серед неповнолітніх, створення на базі освітніх закладів консультативних пунктів для учнів, батьків та вчителів, де можна отримати консультацію психолога, соціального педагога та юриста; проведення групової та індивідуальної роботи з підлітками щодо надання допомоги у ситуації булінгу, залучення батьків до профілактичної роботи з дітьми. Проведення профілактичних заходів щодо насильства серед дітей та учнівської молоді сприяє формуванню правосвідомості та правової поведінки учнів, відповідальності за своє життя, розвиває активність, самостійність, створює умови для самореалізації особистості.

Це дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують окремі аспекти організації взаємодії закладів освіти, соціальних служб, підрозділів ювенальної превенції, громадських організацій щодо запобігання та протидії булінгу серед школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєнкова В. Л., Андрєєнкова В. Л. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Київ, ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.
2. Беспалько О. В. Соціальна педагогіка. Київ: Альма-матер, 2014. 312 с.
3. Булінг у дитячому середовищі: причини, наслідки та шляхи його подолання URL: <https://znvk68.wixsite.com/znvk68site/buling> (дата звернення 12.11.2024)
4. Види булінгу та кібербулінгу. URL: <https://edu.bullyingstop.org.ua/article/4> (дата звернення 12.11.2024)
5. Закон України «Про освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 12.11.2024)
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення 12.11.2024)
7. Клименко Ю. О., Сайко Н. О., Шевчук В. В. Соціально-психологічна профілактика булінгу в освітньому середовищі. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. VI (75). Issue: 181, 2018. С. 73–75. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PolNTU/8796> (дата звернення 12.11.2024)
8. Лимар Ю. М. Профілактика булінгу в шкільному середовищі. *Психолого-педагогічні науки*. 2020. № 3. С. 64–69.
9. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2013. Вип. 33. С. 85–89.
10. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020> (дата звернення 02.11.2024)
11. Рекомендації щодо попередження насильства серед дітей та учнівської молоді URL: <http://fastiv-vechirnya.edukit.kiev/> (дата звернення: 29.01.2023).
12. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 1(302): Серія «Педагогічні науки». С. 171–172.
13. Скорбун І., Слободян Т. Попередження насильства у закладах освіти. Методичний посібник для педагогічних працівників. Упорядники: БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї». Київ, 2019. 100 с.
14. Eron L., Huesmann R. The cross-national approach to research on aggression: measures and procedures. *Developmental Psychology*. 1984. Vol. 20
15. Huesmann L. R., Eron L. D. Childhood aggression and adult criminality. In J. McCord (Ed.), *Advances in Criminological Theory: Crimefacts, fictions and theory*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers. 1992. (p. 137–156).
16. Meaning of «bully» in the English Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english> (дата звернення 02.11.2024)

17. Olweus D. Bullying at school: what we know what we can do. URL: <http://books.google.com.ua> (дата звернення 02.11.2024)

REFERENCES

1. Andrieienkova V. L., Andrieienkova V. L. Protydiia bulinhu v zakladi osvity: systemnyi pidkhid [Countering Bullying in an Educational Institution: a Systemic Approach]. Kyiv, TOV «Ahentstvo «Ukraina», 2019. 132 s. [in Ukrainian]
2. Bezpalko O. V. Sotsialna pedahohika [Social Pedagogy]. Kyiv: Alma-mater, 2014. 312 s. [in Ukrainian]
3. Bulinh u dytiachomu seredovyshchi: prychny, naslidky ta shliakhy yoho podolannia [Bullying in Children's Environment: Causes, Consequences and Ways to Overcome it]. URL: <https://znvk68.wixsite.com/znvk68site/buling> (data zvernennia 12.11.2024) [in Ukrainian]
4. Vydy bulinhu ta kiberbulinhu [Types of Bullying and Cyberbullying]. URL: <https://edu.bullyingstop.org.ua/article/4> (data zvernennia 12.11.2024) [in Ukrainian]
5. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «On Education»] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia 12.11.2024) [in Ukrainian]
6. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanni»)» [The Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying (Harassment)»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (data zvernennia 12.11.2024) [in Ukrainian]
7. Klymenko Yu. O., Saiko N. O., Shevchuk V. V. Sotsialno-psykholohichna profilaktyka bulinhu v osvitnomu seredovyshchi [Social and Psychological Prevention of Bullying in the Educational Environment]. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. VI (75). Issue: 181, 2018. S. 73–75. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PolNTU/8796> (data zvernennia 12.11.2024) [in Ukrainian]
8. Lyamar Yu. M. Profilaktyka bulinhu v shkilnomu seredovyshchi [Preventing Bullying in the School Environment]. Psykholoho-pedahohichni nauky. 2020. № 3. S. 64–69. [in Ukrainian]
9. Lushpai L. I. Shkilnyi bulinh yak riznovyd suspilnoi ahresii [School Bullying as a Form of Social Aggression]. Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Filolohichna», 2013. Vyp. 33. S. 85–89. [in Ukrainian]
10. Natsionalna stratehiia rozbudovy bezpechnoho izdorovoho osvitnoho seredovyshcha u novii ukrainskii shkoli [National Strategy for Building a Safe and Healthy Educational Environment in the New Ukrainian School]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020> (data zvernennia 02.11.2024) [in Ukrainian]

11. Rekomendatsii shchodo poperedzhennia nasylstva sered ditei ta uchnivskoi molodi [Recommendations for the Prevention of Violence Among Children and Young People]. URL: <http://fastiv-vechirnya.edukit.kiev> (data zvernennia 29.01.2023) [in Ukrainian]

12. Sydoruk I. Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema [Bullying as an Urgent Social and Pedagogical Problem]. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, 2015. № 1(302): Seriia «Pedahohichni nauky». S. 171–172 [in Ukrainian]

13. Skorbun I., Slobodian T.. Poperedzhennia nasylstva u zakladakh osvity. Metodychnyi posibnyk dlia pedahohichnykh pratsivnykiv [Preventing Violence in Educational Institutions]. Uporiadnyky: BF «Zdorovia zhinky i planuvannia simi». Kyiv, 2019. 100 s. [in Ukrainian]

14. Eron L., Huesmann R. The cross-national approach to research on aggression: measures and procedures. *Developmental Psychology*. 1984. Vol. 20 [in English]

15. Huesmann L.R., Eron L.D. Childhood aggression and adult criminality. In J. McCord (Ed.), *Advances in Criminological Theory: Crimefacts, fictions and theory*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers. 1992. (p. 137–156) [in English]

16. Meaning of «bully» in the English Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english> (data zvernennia 02.11.2024) [in English]

17. Olweus D. Bullying at school: what we know what we can do. URL: <http://books.google.com.ua> (data zvernennia 02.11.2024) [in English]

SOCIAL-PEDAGOGICAL WORK ON BULLYING PREVENTION IN THE SCHOOL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Liubov Nechiporuk

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Educational Management
and Social Work,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1997-9477
e-mail: nechiporuk-58@ukr.net

Liudmyla Petruk

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Educational Management
and Social Work,
Rivne State University for the Humanities.

Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6228-9346
e-mail: *liudmylapetruk@ukr.net*

Abstract. The article deals with the analysis of theoretical developments and practical solutions to the issue of bullying prevention in the adolescent environment within the social-pedagogical work of educational institutions. The concept of «bullying» and forms of school bullying are defined, including physical (infliction of physical harm, physical humiliation, etc.), psychological (violence affecting the psyche, causing psychological trauma to the child), and economic bullying (actions aimed at damaging property, etc.). The main reasons for the emergence of such a social phenomenon as bullying in the adolescent environment have been identified. Based on the analysis of scientific sources, factors contributing to its emergence have been identified: personal factors, family factors, environmental factors, situational factors, and social factors.

It is determined that victims of violence in the school educational environment include students who have physical defects or disabilities, are introverted or impulsive, lack experience in group living, have a low level of intelligence or face certain difficulties in learning, gifted children, physically weak children, and those lacking self-confidence. Characteristics of the directions, content, and forms of work to counteract bullying in the school environment have been provided. It is noted that the leading role in countering violence and bullying belongs to the social-psychological service of the educational institution, which is implemented based on a systematic approach and the support of parents, representatives of local authorities, and community organizations, as well as with the involvement and participation of students. The specifics of social-pedagogical violence prevention in the student environment at the primary, secondary, and tertiary levels have been disclosed. Directions in the structure of bullying prevention in the school educational environment have been identified: managerial, educational, correctional-developmental. Methods and forms of work of the social pedagogue with parents regarding bullying prevention in the educational institution have been analyzed.

Keywords: bullying, victim, school educational environment, social-pedagogical bullying prevention.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2023 року